

STUDIA ROSSICA POSNANIENSIA, vol. XLI: 2016, pp. 451–460. ISSN 0081-6884.
Adam Mickiewicz University Press, Poznań

ZAPOŻYCZENIA LEKSYKALNE Z JĘZYKA POLSKIEGO W GWARACH PSKOWSKICH I NOWOGRODZKICH

POLISH LOANWORDS IN THE PSKOV AND NOVGOROD DIALECTS

MARIAN WÓTOWICZ

ABSTRACT. The author analyses 273 words borrowed from Polish to the Pskov dialect and 48 words to the Novgorod dialect. The analysis comprises the stock of loanwords, periods of borrowing, ways and directions in which the words were borrowed. The majority of loanwords are words describing material culture, such as objects of everyday use, tools, clothing and people's names. A substantial group is formed by words describing a variety of actions and abstract concepts.

Marian Wójtowicz, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań – Polska,
maw@amu.edu.pl

Uwagi wstępne

Współczesne gwary pskowskie i nowogrodzkie, występujące na północno-zachodnim obszarze europejskiej części Rosji, są zaliczane do gwar środkoworosyjskich. Przez środek tego obszaru z zachodu na wschód przebiega granica obu zespołów gwarowych. W rozwoju gwar pskowskich i nowogrodzkich znaczącą rolę odgrywały czynniki zewnętrzne, zwłaszcza geograficzne i historyczne. Istotny wpływ na język i słownictwo miały, pozostające z nimi w bezpośrednim kontakcie, języki bałtyckie, fińskie, język niemiecki, białoruski i polski.

Słownictwo gwar pskowskich zostało zgromadzone w obszernej kartoce, liczącej ponad milion kartek, która stanowi podstawę ukazującego się od 1967 roku dzieła *Pskovskij oblastnoj slovar' s istoričeskimi dannymi* (POS). Jest to pełny słownik gwarowy, obejmujący cały aktualny zasób leksykalny, uzupełniony materiałem zabytków piśmiennictwa pskowskiego XIII–XVIII w. Dotychczas wydane 24 zeszyty zawierają ponad 45 000 jednostek leksykalnych. Pozostałą część wyrazów ekscerpowano ze słownika gwar rosyjskich (SRNG) oraz dziewiętnastowiecznych słowników *Opyt oblastnogo velikoruskogo slovarja* i *Dopolnienieje k Opytu* (OS, OSD). Słownictwo gwarowe regionu nowogrodzkiego najpełniej ukazuje niedawno wydany *Novgorodskij oblastnoj slovar'* (NOS). Jest to słownik o charakterze dyferencyjnym, zawierający ponad 25 000 wyrazów. Obszerny i różnorodny materiał zebrany w wymienionych opracowaniach leksykograficznych pozwala na wyróżnienie zasobu

bu polonizmów w gwarach pskowskich i nowogrodzkich oraz określenie zakresu i sfery wpływów języka polskiego.

Ustalenie zasobu polonizmów w gwarach rosyjskich oraz prawidłowa identyfikacja każdego zapożyczonego wyrazu zależy przede wszystkim od uwzględnienia w analizie warunków, w jakich przebiegał proces zapożyczenia, okresu, sposobów i kierunków zapożyczenia. Nie mniej ważne jest to, czy analizowany wyraz należy do dziedzictwa prasłowiańskiego, czy ma zasięg ogólnosłowiański lub tylko północnosłowiański i jaka jest jego geografia w dialektach rosyjskich. W gwarach pskowskich jest niemało wyrazów, mających formalne i semantyczne odpowiedniki w języku polskim, które sięgają okresu prasłowiańskiego, np. *зѡмѣ* 'sprzyjać zabliznianiu się, leczeniu, zwłaszcza ran' (POS 7, 46), *зѡмѣ* 'ts.' pld., zach. (SRNG 6, 279), pol. *goić* 'ts.', prasł. **gojiti* 'powodować, że coś żyje, ożywa'; *дѡба* 'pora, czas; wiek człowieka' (POS 9, 81), *дѡба* 'ts.' smol. twer., kostr. (SRNG 8, 73), pol. *doba* '24 godziny; okres, epoka', prasł. **doba* 'odpowiedni czas'; *шалѣть* 'błaznować, swawolić' psk. twer. (OSD 304), pol. *szaleć* 'nie panować nad sobą, hulać; tracić rozum, prasł. **šalěti* 'wpadać w szał, furię'. Wyrazy zaliczane do słownictwa prasłowiańskiego mogły jednak w żywych językach słowiańskich ulegać różnym zmianom. Np. wyraz *згѡга* 'uczucie pieczenia w przełyku' (POS 12, 297), wsp. ros. *узжѡга*, pol. *zgaga* 'ts.', można by przyjąć za polonizm, ale słownik podaje także postać *узгѡга* (POS 13, 213), por. strus. *узъгѡга* 'ts.' odnotowany w XVI-XVII w. (SRJ XI-XVII 6, 133), prasł. **jъzgaga* 'ts.'. Wyraz utracił samogłoskę inicjalną, co nie jest zjawiskiem rzadkim, występuje też w gwarze nowogrodzkiej, lecz w nieco innym znaczeniu: *згѡга* 'mdłości, wymioty' (SRNG 11, 226).

Wyraz *кроква* 'dach, strzecha' (POS 16, 188) ma odpowiedniki w językach zachodnio-, wschodniosłowiańskich i słoweńskim: stpol. *krokwa*, dial. *krokwa*, wsp. *krokiew* 'pochyła belka podtrzymująca pokrycie dachu', czes. *krokva*, *krokev* 'ts.', brus. *кроква*, *крѣква*, dial. l.mn. *кроклы*, ukr. *кроква* 'ts.'. Prasł. **kroky* traktuje się jako neologizm (ESSJ 12, 184) lub dialektyzm (SEB 161). W rosyjskim w powszechnym użyciu jest wyraz *стропило*, *стропила* l.mn., *кроква* jest znany głównie w gwarach zachodnich i południowych (Dal II 179, SRNG 15, 273). Słownik podaje też inne formy tego wyrazu używanego zwykle w l.mn.: *крѣквы*, *крѣклы*, *кроклы* 'krokwie' (POS 16, 111), spotykane również w białoruskim. Ukraiński wyraz *кроква*, podobnie jak *платва* 'belka dachowa' (SG III 192), jest pożyczką z polskiego, por. *płatwa* 'belka' (SP XVI 24, 401), wsp. *płatwa*, *platew* 'belka podpierająca krokwie na dachu'. Zapożyczenia do białoruskiego i ukraińskiego pol. *krokwa* nie wykluczają A. Brückner (SEJP 269) i A. Bańkowski (ES I 820). Tak więc wyraz *кроква*, który w gwarze pskowskiej rozszerzył swoje znaczenie, mógł być zapożyczony z polskiego albo – jak przytoczone formy l.mn. – za pośrednictwem białoruskim.

Pskowski wyraz *мерѣва* 1. 'woskowe pozostałości przy zbieraniu miodu; nieoczyszczony wosk', 2. 'drobne odpady przy obróbce lnu' (POS 18, 154) występuje także w formach *мерѣва*, *мерла*, *мярѣва* 'odpady powstające przy topieniu wosku' (POS 18, 163). Prasł. **mř'va* oznaczało 'rozdrobnione, zgniecione kawałki, zmięte resztki słomy', por. stpol. *mirzwa* 'pomięta słoma i puste kłosa, plewy' (SStp 4, 234), *mierzwa* 'zgnieciona słoma używana jako ściółka' (SP XVI 14, 71), *mirzwa*, *mirwa*, *mierwa* 'stara słoma, nawóz' (SW II 960), wsp. *mierzwa* 'potargana słoma, gnój'. W starorosyjskim odnotowano dwa znaczenia wyrazu *мерѣва*: 1. 'odpady przy młóceniu zbóż', w XVI-wiecznej księdze przełożonej z polskiego i 2. 'zanieczyszczenia w wosku', w rozmówkach T. Fennego z 1607 r. (SRJ XI-XVII 9, 94). W ukraińskim *мерѣва* 'pomięta, zgniła słoma, gnój' (SG II 417) ma takie znaczenie jak w polskim *mierzwa*, którego nie zna białoruski i rosyjski. W polskim słownictwie tkackim *mierzwa* oznacza odpadki włókna przy trzepaniu lnu (Falińska I 162), natomiast w gwarach białoruskich wyrazu *мэрѣва* używa się na określenie odpadów przy topieniu wosku (DSB 138). Można zatem sądzić, że znaczenie dotyczące zanieczyszczenia wosku było zapożyczone z białoruskiego, a znaczenie związane z obróbką lnu – z polskiego. Z przykładów tych wynika, że w dialektach rosyjskich oprócz odziedziczonych wyrazów prasłowiańskich są wyrazy pochodzenia prasłowiańskiego przejęte z polskiego lub za pośrednictwem białoruskim.

1. Polonizmy w gwarach pskowskich

Z wymienionych słowników wynotowano 539 polonizmów, z których większość pochodzi ze słownika pskowskiego (POS). Znajduje się wśród nich 266 wyrazów występujących w języku ogólnym (literackim) i 273 wyrazy zapożyczone do gwar. Weryfikacji zapożyczeń do języka ogólnego dokonano na podstawie porównania z zasobem leksykalnym siedemnastotomowego słownika rosyjskiego języka literackiego (SSRLJ). Wyrazy te zasługują na oddzielne opracowanie. Mogłoby ono w szerszym świetle ukazać proces zapożyczania wyrazów do gwar. Wśród polonizmów zapożyczonych do gwar pskowskich można wyróżnić kilka grup chronologicznych¹.

Najstarsze zapożyczenia pochodzą z końca XIV oraz XV wieku i jest ich niewiele. Są to rzeczowniki *кабат*, *каптур*, *лекарь*, *шкода*, przymiotnik *лекарский*, czasownik *муровать* 'tynkować' i przysłówki *учно* 'dokładnie, całkowicie', stpol. *istnie*, *isnie* 'istotnie, rzeczywiście'.

W XVI wieku napływ wyrazów polskich wydatnie się zwiększa. Zapożyczono 30 wyrazów (10%), wśród których przeważają rzeczowniki, będą-

¹ Przy ustalaniu chronologii zapożyczeń korzystano ze słowników historycznych polskich i rosyjskich, słowników etymologicznych, słowników i wykazów zapożyczeń oraz opracowań słownictwa zapożyczonego do języka rosyjskiego.

ce nazwami osób, np.: *блазен* || *блазень, коваль, кухарь, небожчик, резник*, nazwami przedmiotów używanych w życiu codziennym, np.: *вага, кантар(ь)* || *кантыр* 'waga ręczna, bezmian', *кишень, ланцуг, мерва*, nazwami ogrodzenia i budynków: *баркан* || *паркан, стодола*, nazwami roślin, napojów i potraw: *горелка, жур, кмин, кминок*, nazwami części ciała zwierząt: *манда* 'narząd płciowy krowy, cunnus', pol. *тęда, тәда* 'testiculi', *осердие* 'wewnętrzne narządy zwierząt, podroby'. Jest też parę rzeczowników abstrakcyjnych: *жарт, кепство* 'nieprzyzwoitość, zły postępek'; 'złe życie', stpol. *кяпство* 'bzdura, idiotyzm', *ленивство, литки* l.mn. 'poczęstunek z okazji sprzedaży, pieniądze dla kupującego na poczęstunek', pol. *litek, litkup*. Należą tu zapożyczone czasowniki: *замордовать* 'zaślodzić na śmierć', *коштоваться* 'gościć się', *личить, наховать, споткаться, сховаться*, przymiotniki: *мурованый, набóжный* oraz przysłówek *зимно*.

W XVII wieku liczba zapożyczeń nadal wzrasta. Zapożyczone 57 wyrazów (21%), w większości rzeczowników nazywających rozmaite przedmioty użytku codziennego, głównie naczynia, np.: *ванна* 'duże naczynie do prania; naczynie do zlewania mleka', *гарнок, кана, канка* 'cylindryczne naczynie z pokrywą', *кóновка* 'drewniany czerpak do wody; kubek do kwasu', *күбёл* || *кубёл* || *күбёл* 'duża beczka z pokrywą na ziarno, mąkę lub bieliznę', *кухлик* 'gliniany kubek'; drobne przedmioty, różne materiały używane w domu i gospodarstwie: *клямка* || *клянка, кнот, кнотик, бляха, дрот, лябастер, мата* 'plecionka', *лейцы* l.mn. 'lejce'; rośliny i produkty roślinne: *агрэст, олей, олива*; odzież i ozdoby: *андарак* przest. 'spódnica, pol. *индерак, бляшка* 'ozdobna sprzączka', *запона* 'guzik', pol. *запона, коронка, хустка*; osoby: *матка* 'rodzicielka', *нехлоюй, мешанец* 'osoba mająca rodziców różnych narodowości'; pomieszczenia i budowle: *каплица, стайня* oraz nazwy abstrakcyjne: *коханье* 'troska, pieszczota', *пожиток* 'zysk, korzyść'. Sporo zapożyczone czasowników, np.: *блазнить* 'drażnić, złościć', *вышукать, сыскать* 'szukać', *заказать, заховать, значить* 'oznaczać, zaznaczać', *кохать, кохаться, направить* 'zreperować', *отпровадить, отхилиться, ошукать, пиловать, поленить* 'wyzdrowieć', *трапить* 'trafić', oraz przymiotników: *горший, заразливый, значный, обычайный* 'narowisty, uparty', *пекельный, сличный* 'urodziwu', *терпливый, хорый, шалёный*. Odosobnione w tej grupie są przysłówki *зараз, обок*, partykuła *бодай* i zaimek *инший*.

W XVIII wieku proces zapożyczania ulega osłabieniu. Zapożyczone 23 wyrazy (8%) bardzo zróżnicowane pod względem znaczenia. Są to przede wszystkim rzeczowniki: *бавелна, бурак* || *буряк, жниво* r. n. i *жнива* r. ż. 'pole po zebraniu zboża; zbiór zbóż', *задышка, запечек, кара* 'nieszczęście, bieda', *карчма, катóлик* 'innowierca; człowiek pracowity; katorżnik; żebrak', *кормаш* 'zabawa młodzieży, hulanka', *киянка* 'drewniany młotek' *кóзёл* 'stojak, podwórka' *кордон* 'posterunek, granica' *лекарка, падло* 'padlina'. Niewiele jest czasowników: *выпалить, забавить* 'zatrzymywać, zajmować kogo, ab-

sorbować, *нахиляться, шельмовать* 'oszukiwać, szachrować' oraz przymiotników: *моркотный* 'smutny', *несмачный* || *несмаиный, одноокий*. Są tu także dwa przysłówki – *выразно* i *неможно*.

Wyjątkowo dużo jest polonizmów zapożyczonych w XIX wieku. W skład tej grupy wchodzi 100 wyrazów (37%), z czego ponad połowę stanowią rzeczowniki. Są to nazwy rozmaitych przedmiotów używanych w gospodarstwie wiejskim, narzędzi i materiałów, np.: *бизун* 'bał', *драбина, дрябина* 'jasła', *жак* 'sieć rybacka', *кошик, обциуги, лата* 'listwa, żerdź', *мурлат* 'murlat, belka na murze', *кит, хит* 'szczelina na kit'; nazwy sprzętów domowych i drobnych przedmiotów: *запалки, каганец* 'lampka oliwna', *квиток, ковал* 'kawałek', *ковалок* 'duży kawałek', *колыска, манатки, фаска* 'miska', *шмат, шматок, шматка, шустка* 'szóstka w grze w karty'; nazwy części ubioru, obuwia, przedmiotów osobistych: *брыль* 'rodzaj kapelusza', *гузик, капелюх* 'rodzaj czapki', *каптух* 'kapciuch', *холевка, холевы* l.mn. 'część obuwia'. Niemałą grupę tworzą nazwy istot żywych, nazwy osób: *австриак* 'Austriak', *братова, вояк, крамар(ь), маруда* 'człowiek powolny, opieszwały; opieszalność', *мерник* 'geometra', *неборак, образник* 'sprzedawca ikon', *панпушка* przen. 'tłuszczek (o dziecku)', *распушник* 'psotnik, łobuz', *свинтух* 'prostak, niechluj'; nazwy zwierząt domowych: *индык, кнур*; nazwy roślin i owoców: *позёмки* || *позюмки, ябка* l.mn. 'jabłka'. Są w tej grupie nazwy abstrakcyjne: *попас* 'czas wypasu, popas; pastwisko', *поранок, смуток* 'tęsknota, niepokój', *фига* 'figa, nic z tego'; nazwy uroczystości, zabawy: *заручины, маёвка, chorób* i dolegliwości: *гизы* l.mn. 'gza, niespokojne zachowanie się zwierząt spowodowane ukąszeniem gzów', *залза* 'choroba koni', pol. *zółza, дроц* 'dreszcze', *занёгтица* 'zanokcica' oraz inne wyrazy, np.: *грабарство, метрики* l.mn. 'świadectwo urodzenia', *маца* || *мача* 'maca, przasny chleb', *наполия* 'sklep monopolowy', wsp. *монополия* 'ts.'. Dostyc liczne są zapożyczone w tym okresie czasowniki, np.: *вылучить* 'wyłączyć', *выпрать, напрать, выратовать* || *выратувать, дюбать, запалить, заробить, отробить, заручаться, змокнуть, кухарить, латать, залатать, марудить, мацать* 'dotykać, badać palcami', *нагинать(-ся), нема, неподобаться, ошнетить* 'silnie uderzyć kogo', *потпрезветь* 'wyzdrowieć', *раховать* || *роховать* 'zamyślać, przypuszczać, rozważać', *сбрудить* 'zwymiotować', *смажить, посмажить, сналезть, стукотать, урекать* 'czarować, urzekać'. Więcej niż w poprzednich okresach zapożyczo przymiotników, np.: *коширный* 'koszerny', *кудлатый, недолугий* 'niezdrowy, wątły', *недолужный* 'nieudolny, nieporadny', *несамовитый* 'nieładny; nietowarzystki', *нескончёный, нешпаркий, сбытошный* oraz przysłówek: *внет* 'całkiem, zupełnie', *вспак, заправду, ледва, моркотно, нёвсмак, шпарко* 'silnie, ostro'. Są w tej grupie niespotykane dotąd zapożyczone liczebniki: *обадва, обедве, шустый* oraz zaimki – *инный* i *ктось*.

Końcowy okres napływu polonizmów do gwar pskowskich obejmuje pierwszą połowę i początek lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia. Z tego

okresu pochodzi bowiem dostępny materiał słownikowy. Z języka polskiego przejęto 57 wyrazów (21%), co pozwala sądzić, że w XX wieku proces zapożyczania nie ulegał spowolnieniu. W tej grupie są głównie rzeczowniki i czasowniki. Wśród rzeczowników znajdują się nazwy osób, np.: *бляхарь, жебрак, жебрачка, закупень* 'handlarz', *лохудра* 'kosmata, niechlujna kobieta; kudłaty mężczyzna', *недолуга* 'mizerny, nieudolny człowiek', *обувник, обшарпанец, обшарпанка, почтовец* 'listonosz'; nazwy sprzętów domowych i różnych narzędzi: *гарнушек, зэдлик* 'zydlik, ławeczka', *канана, окенницы, гачка* 'motyczka', *кельма* 'kielnia', *магли* l.mn. 'wałki do magła, magiel'. Zapożyczone czasowniki to przeważnie formacje prefiksalne: *блондать* 'błądzić', *вымуровать, вытворять* 'wyczyniać', *злупить, змениться, змиловаться, нашатковать, нашкóдить, наштуковать* 'wydłużyć, nadsztukować', *нашуровать, недомыслиться, незважать* 'nie szanować', *нездолять* 'nie zdołać', *опановать* 'otoczyć, opanować (o owadach)', *опантать* 'opętać, zawładnąć', *опружнить, осиветь, отпраить, отратовать* || *отратувать, отиштурхнуть*. Jest tu również kilka przymiotników: *бляшаной, зменный, коханий, мешаний, незграбный* 'nieładny', *несграбный* 'niezdarny', *ниязкий* i przysłówków: *всмак, натомест(ь), никак, одразу* 'zaraz', *отразу* 'za jednym razem' oraz jedyny zaimek nieokreślony *ниц*.

Jeśli chodzi o sposób i kierunki przejmowania wyrazów polskich oraz ich wewnętrzne migracje w gwarach, to analiza materiału słownikowego pozwala jedynie na ogólne i orientacyjne konstatacje w tym zakresie. Wśród 266 wyrazów zapożyczonych do języka ogólnorosyjskiego, odnotowanych w słownictwie pskowskim, najliczniejsze są wyrazy przejęte w XVII i XVIII wieku. Jest to grupa 181 wyrazów (68%) zapożyczonych przede wszystkim w rezultacie kontaktu bezpośredniego obu języków, głównie drogą pisemną. Były w tej grupie również zapożyczenia, które następnie powiększyły słownictwo gwarowe, jak np.: *бавелна, забавить, катар, коновка, лекарь* itp. Z drugiej strony napływ zapożyczeń polskich do gwar był największy w XIX wieku. Jak już wspomniano, zapożyczono wówczas 100 wyrazów (37%), podczas gdy do języka ogólnego tylko 30 wyrazów (11%). Może to świadczyć o bezpośrednim zapożyczaniu wyrazów z języka polskiego do gwar, niezależnym od roli języka ogólnego w przekazywaniu zapożyczeń. Mówiąc o źródle wyrazów zapożyczonych, nie można pomijać gwar polskich na obszarze Litwy, Łotwy, Estonii i Białorusi, skąd mogły przenikać występujące w nich takie wyrazy jak *кана, канка, марудить, нашатковать, опановать* itp. Warto dodać, że wyrazy zapożyczone z reguły zachowują formę zbliżoną do swojego prototypu w języku źródłowym. Zmiany formy wyrazu, takie jak np. w wypadku wyrazów *лябастер*, pol. *alabaster*, wsp. *алебастр, наполия*, wsp. *монополия*, są rzadkie, częściej występują zmiany znaczenia. Niełatwo jest określić wpływ języka białoruskiego przy zapożyczaniu do gwar pskowskich, gdyż w bardzo wielu wyrazach nie da się

wykryć jakichkolwiek oznak pośrednictwa tego języka. Wyjątkiem jest wyraz *падла* 'padlina' z brus. *падла*, pol. *padło* 'ts'.

Należy podkreślić, że sporo zapożyczeń polskich, występujących w gwarach pskowskich, jest znanych także innym gwarom. Np. w gwarach smoleńskich występują wyrazy: *андарак*, *бляхарь*, *ланцуг*, *маруда*, *магли*, *небожчик*, *обишарпанец*, *окравок*, *распусник*, *кошик*, *окенницы*; *выратовать*, *наштуковать*, *отраить*, *отиштурхнуть*; *кудлатый*, *набожный*, *недолужный*, *пекельный*; *обадва*, *обедве* itp. Jest wielce prawdopodobne, że z gwar smoleńskich, w których polonizmy są bardzo liczne, wyrazy te przeszły do gwar pskowskich. Na obszar gwar pskowskich mogły zostać przeniesione polonizmy z gwar zachodnich i południowych, np.: *капелюх*, *кнур*, *мурлат*, *смуток*; *личить*, *мацать*, *опантать*; *несмачный*, *ниязыкий*; *вспак*, *ледва* itp. Zasięg geograficzny niektórych wyrazów pokazuje, że z gwar pskowskich zapożyczenia mogły się rozprzestrzeniać na sąsiednie gwary. Np. w gwarach twerskich występują polonizmy: *кубел*, *пожиток*, *поранок*, *свинтух*, *хит*, *шмат*, *шустка*, *ябка*; *неподобаться*, *ошпетить*, *полепишить*, *потрезветь*, *раховать*, *сбрудить*, *стукотать*, *трапить*, *шельмовать*; *сбытошный*, *шалёный*; *шпарко* itp. Na teren gwar nowogrodzkich ekspandowały wyrazy: *коновка*, *стайня*, *напрать*, *недолугий* itp.

W zgromadzonym materiale wyróżnia się grupa licząca ponad 30 wyrazów, występujących wyłącznie w gwarach pskowskich. Są to przeważnie zapożyczenia nowsze, pochodzące z XIX i XX wieku, np.: *бруд*, *гарнушек*, *гачка*, *гизы*, *дрош*, *закупень*, *залза*, *зэдлик*, *каптух*, *кельма*, *кепство*, *лейцы*, *мерник*, *мочар*, *неборак*, *недолуга*, *позёмки*, *фаска*, *холовка*; *змениться*, *змиловаться*, *недомыслиться*, *нездолять*, *опружнить*, *сналезть*, *урекать*; *зменный*, *несамовитый*, *нескончёный*; *зимно*, *натомест(ь)*, *невсмак*.

2. Polonizmy w gwarach nowogrodzkich

W porównaniu z gwarami pskowskimi zasób polonizmów w gwarach nowogrodzkich jest niemal sześć razy mniejszy. Słownik nowogrodzki (NOS) rejestruje 48 wyrazów pochodzenia polskiego. Do najwcześniejszych należą nieliczne zapożyczenia z XV i XVI wieku, np.: *вага* 'drąg, żerdź', *вятерь* r.m. 'kosz do połowu ryb', r.ż. 'kosz na siano', *кухарь*, *лит* l.poj., *литки* l.mn. 'litkup', *местечко* 'pobliskie miasto', *ховать*.

W okresie XVII-XVIII wieku zapożyczono 15 wyrazów, np.: *бурак*, *запечек*, *коновка*, *кунтыш* 'wierzchnie odzienie kobiece, sarafan', *неук*, *скриня*, *стайня* 'chlew; pomieszczenie dla kóz i owiec', *фурка* 'długi wóz do przewozu ładunków', *хустка*; *спевать*, *сподеваться*, *потрапить* 'potrafić', *сховать*, *шукать*, *зараз*.

Najliczniejszą grupę, składającą się z 24 wyrazów, stanowią zapożyczenia XIX w. Są to rzeczowniki: *бардадына* 'rosły mężczyzna', *дрябина* 'drabina; wóz drabiniasty', *жак* 'rodzaj sieci', *запалки*, *кошалка* 'duża płócienna

torba na plecycy', *лайдак*, *пленелики* || *пленельки* 'pantofle z materiału, prunelki', *плот* 'parkan', *слинки* l.mn. – w wyrażeniach *на слинки* 'na deser', *слинки текут* 'cieknie ślinka', *худоба* 'mienienie, sprzęty domowe' oraz czasowniki: *жёлкнуть*, *пожёлкнуть*, *охолнуть* || *охолонуть* 'ochłonać, uspokoić się', *ошмыкать* 'obdzierać gałązkę z liści', *ошмыкивать* 'wyłuskiwać nasiona lnu', pol. *ostykać*, *ostykać*, *пошукать*, *раззявить* 'otworzyć usta', pol. *rozdziawić*, *слинить*, *послинить*. Należą tu także przymiotniki: *дармовой*, *летний* 'lekkie ciepły, o temperaturze pokojowej (o wodzie)' i przysłowki: *дарма*, *задарма*, *нараз* i *спольно* 'razem, bez podziału', pol. *spólnie*, *wspólnie*.

W XX wieku zapożyczono tylko trzy wyrazy: *балейка* 'mała balia, balijka', *гума* 'gumowy bicz' i *падлина*. Niewiele jest zapożyczeń, które do gwar przeszły z języka ogólnego. Można tu wymienić m.in. *кухарь*, *неук*, *пленелики* || *пленельки*. Wśród polonizmów w gwarach nowogrodzkich znajdują się wyrazy występujące również w gwarach zachodnich i południowych, np.: *балейка*, *вага*, *жак*, *запечек*, *коновка*, *лайдак*, *плот*, *скриня*, *худоба*; *жёлкнуть*, *ошмыкать*, *потрапить*, *пошукать*, *спевать*, *сподеваться*, *сховать* itp. Grupa ta liczy około 30 wyrazów. Mogą one wskazywać na kierunek migracji zapożyczeń do gwar pskowskich. Warto zauważyć, że pewna część wyrazów jest wspólna dla gwar pskowskich i nowogrodzkich, np.: *дрябина*, *запалки*, *запечек*, *зараз*, *жак*, *литки*, *стайня* itp., co może potwierdzać kierunek rozprzestrzeniania się zapożyczeń. Gwary nowogrodzkie nie tylko przejmowały zapożyczenia polskie z gwar zachodnich i południowych, ale pośredniczyły w przekazywaniu niektórych polonizmów do gwar północnowielkoruskich, archangielskich, ołonieckich, wołogodzkiej, np.: *запалки*, *зараз*, *кошалка*, *кунтыш*, *летний*, *литки*, *нараз*, *слинка*, *спевать* itp. Należy dodać, że bardzo mało jest zapożyczeń polskich występujących wyłącznie w gwarze nowogrodzkiej. Są to wyrazy: *гума*, *слинить(-ся)*, *спольно*.

Wnioski

Wnioski z analizy zapożyczonego materiału leksykalnego są następujące. Uwarunkowana historycznie i geograficznie złożona sytuacja językowa określała różne kierunki i sposoby przejmowania wyrazów polskich do gwar. Szczególnie liczne są polonizmy w gwarach pskowskich, w których odnotowano 273 wyrazy, co stanowi 85% ogółu analizowanych zapożyczeń. Natomiast słownictwo gwar nowogrodzkich zawiera 48 wyrazów polskiego pochodzenia (15%). Tak wielka różnica ilościowa jest wynikiem silnego wpływu polszczyzny na obszarze gwar pskowskich w przeszłości oraz oddziaływania słownictwa gwar polskich pozostających z nimi w bliskiej styczności, a zarazem braku bezpośrednich związków językowych z gwarami nowogrodzkimi. Wyrazy polskie napływały do gwar pskowskich i nowogrodzkich nieprzerwanie od XVI w. Jednakże w poszczególnych okresach różna była intensywność ich napływu, wyrażająca się liczbą zapoży-

czonych wyrazów. W gwarach pskowskich najliczniejsze są wyrazy zapożyczone w XVII, XIX i XX wieku, które razem stanowią 79% zapożyczeń. Wśród polonizmów w gwarach pskowskich najliczniej są reprezentowane rzeczowniki – 144 wyrazy (53%) i czasowniki – 73 wyrazy (27%). Mniej jest przymiotników – 29 wyrazów (11%) i przysłówków – 19 wyrazów (7%). Jest też kilka liczebników, zaimków i jedna partykuła. Ich zapożyczenia nie da się objaśnić potrzebami językowymi, jest to raczej świadectwo silnego wpływu polszczyzny na gwary pskowskie. Większość zapożyczeń stanowią wyrazy z zakresu kultury materialnej. Są to nazwy przedmiotów codziennego użytku, sprzętów domowych, drobnych przedmiotów, części odzieży i ubioru, nazwy potraw i napojów (14,5%), nazwy budynków gospodarczych, urzędów, narzędzi i rozmaitych materiałów używanych w gospodarstwie wiejskim (9%) oraz nazwy osób (11,5%). Znacznie mniej jest nazw zwierząt, roślin i produktów roślinnych (3%), nazw chorób zwierząt i różnych dolegliwości (2%). Sporą grupę stanowią nazwy pojęć abstrakcyjnych (8%). Czasowniki dotyczą prostych czynności codziennych, zajęć w gospodarstwie, pracy kobiet związanej z prowadzeniem domu oraz zachowania człowieka w różnych sytuacjach. Do gwar nowogrodzkich polonizmy napływały głównie z gwar zachodnich i południowych. Najwięcej jest zapożyczeń XIX-wiecznych. Nagły spadek liczby wyrazów zapożyczonych następuje w ubiegłym stuleciu. Największą grupę stanowią rzeczowniki – 27 wyrazów (56%) i czasowniki – 14 wyrazów (29%). Niewiele jest przymiotników i przysłówków. Podobnie jak w gwarach pskowskich, zapożyczenia dotyczą rozmaitych stron życia ludności wiejskiej.

Zagadnienie zapożyczeń polskich w gwarach pskowskich i nowogrodzkich wymaga niewątpliwie dalszych badań na szerszym materiale źródłowym, które uzupełniłyby poczynione spostrzeżenia nowymi faktami i wnioskami oraz wzbogaciły dotychczasową wiedzę o zasobie polonizmów w gwarach środkoworosyjskich.

Wykaz skrótów

brus.	–	białoruski	ros.	–	rosyjski
czes.	–	czeski	smol.	–	smoleński
dial.	–	dialektalny	stpol.	–	staropolski
kostr.	–	kostromski	strus.	–	staroruski
pol.	–	polski	ts.	–	to samo
płd.	–	południowy	twer.	–	twerski
prasł.	–	prasłowiański	ukr.	–	ukraiński
przest.	–	przestarzały	wsp.	–	współczesny
psk.	–	pskowski	zach.	–	zachodni

Słowniki

- Dal — В. Д а л ь, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. I–IV, Москва 1978–1980.
- DSB — *Дыялектны слоўнік Брэстчыны*, Мінск 1989.
- ES — A. B a ń k o w s k i, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 2000.
- ESSJ — *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, под ред. О.Н. Грубачева, вып.1, Москва 1974 і н.
- Falińska — B. F a l i ń s k a, *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim. Słownik polskich gwarowych nazw tkackich, I*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
- NOS — *Новгородский областной словарь*, Изд. подгот. А.Н. Левичкин и С.А. Мызников. Авторы-составители: А.В. Клевцова, А.В. Никитин, Л.Я. Петрова, В.П. Строгова, Санкт-Петербург 2010.
- OS, OSD — *Опыт областного великорусского словаря и Дополнение к Опыт областного великорусского словаря*. Репринтное издание, Санкт-Петербург 2008.
- POS — *Псковский областной словарь с историческими данными*, вып. 1–24, Изд. Ленинградского / Санкт-Петербургского университета 1967–2013.
- SEB — W. B o r u ś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- SEJP — A. B r ü c k n e r, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1970.
- SG — Д. Б. Г р и н ч е н к о, *Словарь украинского языка*, т. I–IV, Киев 1900–1911.
- SP XVI — *Słownik polszczyzny XVI wieku*, pod red. R.M. Maýenowej, t. I, Wrocław 1966 і н.
- SRJ XI–XVII — *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. 1, Москва 1975 і н.
- SRNG — *Словарь русских народных говоров*, вып. 1, Москва–Ленинград 1965 і н.
- SSRLJ — *Словарь современного русского литературного языка*, т. 1–17, Москва–Ленинград 1950–1965.
- SStp — *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 1–11, Wrocław–Kraków 1953–2002.
- SW — *Słownik języka polskiego* (tzw. warszawski), pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.